

УДК 327.3

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ (2005–2015)

Михайло Комарницький

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра міжнародних відносин та дипломатичної служби
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: mikekomar@gmail.com*

Визначено головні теоретичні підходи до розгляду регіональних відносин у Південно-Східній Азії в теоретичному осмисленні міжнародних і локальних учених, аналітиків та експертів на початку XXI ст. Висвітлено роль досліджень, заснованих на теоріях реалізму, неолібералізму, конструктивізму й інституціонального реалізму, їхній вплив на глибше розуміння регіонального порядку в Південно-Східній Азії. Проаналізовано перехід від традиційно усталених методів реалізму та конструктивізму до теоретичного плюралізму, що є однією з найпродуктивніших тенденцій, які сприяють об'єктивному аналізу сучасних міжнародних відносин в даному регіоні.

Ключові слова: Південно-Східна Азія, АСЕАН, безпека, теоретичний плюралізм, конструктивізм, реалізм, інституційний реалізм, неолібералізм, теорія міжнародних відносин.

До головних тенденцій упродовж останнього десятиріччя належить зміщення центру глобального економічного розвитку до Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Згідно з цим зростає його значущість у світовій політиці й збільшується інтерес до інтеграційних процесів, котрі відбуваються у регіоні. В академічному політологічному дискурсі останніх років ведеться жвава дискусія, як аналізувати міжнародні відносини і регіональну специфіку Південно-Східної Азії та правильно визначити роль Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) у світовій політиці й економіці. Зазначимо, що питання методології вивчення міжнародних організацій АТР досі широкого не висвітлені у вітчизняній літературі. Тому актуальним видається порівняльний аналіз теоретичних підходів до вивчення АСЕАН як однієї з найвпливовіших організацій в АТР.

Відомий австралійський дослідник Дж. Рейвенгілл в одній зі статей описує постійну суперечку між прихильниками АСЕАН та його скептиками. З позиції вченого, ентузіасти зосереджують увагу на високій активності інтеграційних процесів у Південно-Східній Азії, які започаткували реформування АСЕАН, однак не можуть адекватно пояснити, чому настільки інтенсивні перетворення не сприяють своєчасному та цілковитому виконанню декларованих рішень і взятих зобов'язань. Скептики натомість зазначають, що більшість регіональних ініціатив існують лише на папері й не сприяють суттєвим змінам у поведінці країн-членів АСЕАН. І все ж скептики мотивують, чому держави, котрі входять до складу АСЕАН, затрачають так багато часу на розробку і прийняття програм, які не дають, на їхню думку, відчутних результатів [12, с. 3–7].

Розглянемо основні теоретичні концепції, що значно впливають на вивчення Південно-Східної Азії і АСЕАН, – *реалізм, неолібералізм, конструктивізм та інституційний реалізм*. Реалізм визначає держави головними акторами світової

політики, котрі обстоюють власні інтереси й прагнуть максимізувати вигоди від тих чи інших політичних акцій, які призводять до постійної боротьби за владу в глобальному і регіональному масштабі [4, с. 386]. Теорія неолібералізму акцентує на вагомості глобальної взаємозалежності, недержавних акторів міжнародних відносин, а також наднаціональних багатосторонніх інституцій [16]. Одне з головних тверджень теорії неолібералізму полягає в тому, що економічне процвітання, в якому держави об'єктивно зацікавлені, безпосередньо залежить від регіональної політичної стабільності. Отже, зростання внутрішньорегіональної торгівлі – важливий імпульс для налагодження політичного діалогу й урегулювання конфліктів [14, с. 9]. За теорією неолібералізму, співпраця у вигляді домінуючої форми міждержавних відносин визначатиме політичну лінію країн Південно-Східної Азії, оскільки координація поведінки згідно з інтересами інших акторів у підсумку сприятиме зменшенню конфліктного потенціалу та взаємовигідному політичному діалогу.

Теорія конструктивізму стала особливо популярною серед дослідників АТР наприкінці 80-х рр. XX ст. і дещо похитнула авторитет реалізму й неоліберального інституціоналізму. Відомі дослідники АСЕАН – А. Ачар'я, Н. Буссе, Х. Кацумата, Ш. Наріне – багато в чому дотримуються позицій конструктивізму [1]. З ідеологічного погляду, конструктивізм можна вважати посткласичним варіантом лібералізму. Прихильники конструктивізму, та й інші представники ліберальної парадигми, вважають, що характер міжнародних відносин з часом змінюється. Конструктивісти дотримуються і ліберального розуміння співпраці як основного міжнародного процесу. Вони стверджують, що причина зміни міжнародних відносин полягає у трансформації ідентичностей, тобто заміні колишніх домінуючих ідей новими, а також враховують важливість ідеології, культури. Лідери держав є ключовими суб'єктами у міжнародній політиці, але культурні норми й цінності формують у них ті чи інші політичні уподобання, а ідеологічні настанови і політичні актори взаємозалежні – ідеологія має величезне політичне значення. Отже, конструктивісти під час аналізу міжнародних відносин надають головну увагу культурним і соціологічним аспектам [13]. Однак і конструктивістський підхід становить не єдино правильну парадигму для вивчення АСЕАН. Як засвідчує аналіз, усяка методологія має сильні й слабкі сторони. Наприклад, конструктивісти не можуть пояснити, чому держави часто не дотримуються норм, котрі самі ж генерують. Однак, припустивши, що держави у поведінці керуються не абстрактними нормами, а «раціональним вибором», тобто певними нормами лише у тому випадку, коли ті відповідають їхнім стратегічним інтересам, – то твердження конструктивістів можна застосувати до реальної картини сучасних міжнародних відносин в Азії [11].

Якщо спочатку конструктивісти похитнули авторитет реалізму та неореалізму у вивченні теоретичних аспектів міжнародних відносин, то зараз у них з'явилися критики й опоненти – неоліберали, представники «англійської школи» і под. Англійська школа пояснює довговічність АСЕАН з погляду значущості цієї організації у вигляді символу прихильності країн Південно-Східної Азії принципам національного суверенітету і нормам Вестфальської системи міжнародних відносин загалом [10]. Показово, що деякі конструктивісти вважають англійську школу своїм ідеологічним попередником і стверджують: довговічність АСЕАН обумовлена тим, що Асоціація – втілення колективної ідентичності країн Південно-Східної Азії. Об'єктивно існує значний збіг між положеннями конструктивізму й «англійської школи». Головний висновок конструктивістів такий: регіональна ідентичність країн Південно-Східної Азії становить

основну причину життєздатності АСЕАН. Однак він нам видається недостатньо переконливим. Скажімо, на думку Ш. Наріне, серед основних теоретичних підходів до вивчення міжнародних організацій – неореалізму, ліберального інституціоналізму та конструктивізму – конструктивізм пропонує найадекватніше пояснення АСЕАН, хоча і з деякими обмеженнями. Неореалісти вважають АСЕАН неефективною, а представники ліберальної парадигми вагаються з поясненням функцій АСЕАН. Конструктивісти стверджують, що організація є генератором ключових політичних норм і практик, котрі поширює на просторі АТР. Ефективність АСЕАН в тому, що Асоціація змогла змусити інші країни грати за своїми, прийнятими правилами. Успіх АСЕАН ґрунтується переважно на здатності консолідувати своїх членів навколо спільних інтересів, хоча це не передбачає абсолютної ідентичності. Концепція співтовариства АСЕАН засновується на взаємних вигодах від колективного дотримання деяких правил, що полегшує розвиток співпраці та зменшує невизначеність у процесі досягнення довгострокових цілей [9].

Найгостріша полеміка ведеться стосовно релевантності АСЕАН у сфері підтримання та гарантування безпеки у регіоні. З погляду неореалістів, АСЕАН не має великого політичного значення, оскільки не є частиною регіонального балансу сил. На думку неолібералів, АСЕАН все ж підвищує ефективність співпраці між країнами регіону. З погляду соціальних конструктивістів, АСЕАН сприяє формуванню спільної ідентичності й соціальних норм, котрі впливають на регіональну стабільність. Держави, що входять до складу АСЕАН, виробили регіональний «кодекс поведінки», дотримання принципів якого привело до формування колективної ідентичності країн-учасниць Асоціації. Німецький дослідник Н. Буссе, один із представників конструктивізму, вважає: даний «кодекс поведінки» АСЕАН став невід'ємною частиною зовнішньої політики країн Південно-Східної Азії. Водночас учений визнає, що такі авторитетні вчені, як Т. Хакслі й Ш. Саймон, аналізують діяльність АСЕАН крізь призму теорії реалізму, а їхні висновки засвідчують актуальність багатьох принципів реалізму для регіону Південно-Східної Азії [3, с. 42–47]. На думку іншого німецького дослідника Ю. Руланда, політична практика АСЕАН все ж ближча до реалістичної парадигми, ніж до теорії інституціоналізму [6, с. 187-188].

Китайський науковець Кай Хе вважає ці теорії нездатними відповідно оцінити внесок АСЕАН у гарантування регіональної безпеки. На основі реалістичної парадигми він висуває нову теорію інституційного реалізму. Неоліберальні інституціоналісти розглядають міжнародні організації як найефективніший засіб, що дає змогу державам обстоювати національні інтереси, оскільки вони значно сприяють подоланню невизначеності серед зовнішньополітичного оточення. Кай Хе стверджує: АСЕАН не є ані механізмом розвитку співпраці, ані засобом побудови колективної ідентичності, а інструментом для запобігання внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці. Неореалізм не може пояснити політику АСЕАН після закінчення «холодної війни». З погляду теорії балансу сил, країни АСЕАН повинні були об'єднатися з іншими регіональними державами, аби збалансувати вплив США – єдиної наддержави. Однак цього не сталося, що більше: значна частина країн регіону розглядають США як гаранта стабільності у Південно-Східній Азії. З погляду інших представників теорії неореалізму, теорія балансу сил застосовується не проти розвинутіших держав, а безпосередньо проти держав, котрі їм загрожують. У цьому випадку країни АСЕАН повинні були прагнути врівноважити географічно близький Китай з його економічною міццю і стрімким нарощуванням озброєнь. Більшість країн Південно-Східної Азії також побоюються

можливої ремілітаризації Японії. Тоді, за логікою неореалізму, країни АСЕАН мали би протиставити Японії та Китаю військові можливості США. Замість цього АСЕАН провадила політику залучення головних регіональних гравців Японії та Китаю до системи багатосторонніх інститутів – Регіонального форуму АСЕАН (АРФ) і АСЕАН+3 [7]. Неореалісти не можуть відповісти на просте запитання: якщо АСЕАН не відіграє важливої ролі у міжнародних відносинах, чому інші держави приєдналися до багатосторонніх інститутів під егідою АСЕАН?

З огляду ліберальної теорії, підтримання стабільності засноване на взаємозалежності держав. Проте до часу заснування АСЕАН в історії світової політики, і в Південно-Східній Азії зокрема, існували численні приклади агресії між об'єктивно надто взаємозалежними країнами. Основним агресором виявилася Індонезія, яка найбільше залежала саме від країн, котрі стали мішенню її войовничих прагнень, – Малайзії, Сингапуру та Великої Британії. Президент Індонезії Сукарно не лише не намагався уникнути об'єктивних економічних утрат, спричинених війною, а й в односторонньому порядку заморозив торгівлю з Малайзією та Сингапуром [8, с. 115].

Відповідно до інституційного реалізму, крім альянсів, ґрунтованих на військовій силі, держави також використовують інституційне балансування, згідно з яким нормотворчість і визначення порядку денного становлять головні інструменти впливу. Внутрішнє і зовнішнє вимірювання інституційного балансування взаємно підсилюють одне одного. Добре налагоджені внутрішньо регіональні відносини між учасниками угруповання можуть зміцнити організацію загалом, що є ключовим чинником успіху для мінімізації зовнішніх загроз, а успішна співпраця у боротьбі зі зовнішніми викликами підвищує ймовірність консолідації інституту [7]. Отже, висновки Кай Хе щодо ролі АСЕАН у підтримці регіональної стабільності видаються цілком аргументованими й переконливими.

Дехто з учених стверджує: якщо розглядати міжнародні відносини у Південно-Східній Азії з огляду безпеки, то політика країн АСЕАН корелює і з теорією реалізму, і з концепціями неолібералізму. Аналіз політики країн-членів Асоціації у сфері безпеки підтверджує, що в регіоні співіснують обидві парадигми – з одного боку, країни нарощують свій військовий потенціал унаслідок наявності невирішених територіальних суперечок зі сусідніми державами (реалізм), з іншого – ініціюють нові механізми співпраці, такі як Регіональний форум АСЕАН (неолібералізм). За Ш. Саймоном, обидві теорії можна застосувати для аналізу міжнародних відносин у цьому регіоні, але в майбутньому саме неоліберальна орієнтація відіграватиме все вагомішу роль у політиці країн АСЕАН [15].

Для з'ясування, чи є АСЕАН ефективним міжнародним інститутом, потрібно розглянути ще одне важливе питання – співвідношення кількості прийнятих рішень і практичних результатів стосовно їхньої реалізації. Д. М. Джонс і М. Л. Р. Сміт зазначають, що існує дисонанс між офіційною риторикою АСЕАН і практичними досягненнями Асоціації. Вони неодноразово критикували конструктивістський підхід, який, на їхню думку, створює ілюзію того, що АСЕАН – це організація, котра послідовно здійснює розбудову співтовариства, сприяючи регіональній стабільності. Науковці вважають, що теоретики конструктивізму марно відмовляються від розуміння зовнішньої політики як інструменту в рамках теорії реалізму, спрямованого насамперед на обстоювання власних державних інтересів, котрі часто перешкоджають співпраці з іншими країнами [11].

Науковець Ю. Руланд дотримується твердження Д. М. Джонса і М. Л. Р. Сміта про дисонанс між риторикою і практикою АСЕАН, але не згоден з їхніми методами аналізу, не підкріпленими переконливим теоретичним обґрунтуванням. Чому ж країни АСЕАН продовжують заявляти про намір розвивати співпрацю, продовжуючи одночасно проводити власну політику, часто на шкоду колективним інтересам? Ю. Руланд пояснює подібний дуалізм гібридним характером АСЕАН. На діяльність організації впливають два суперечливих процеси. З одного боку, керівництво АСЕАН наслідує європейський інтеграційний проект, завжди наголошуючи, що АСЕАН – це не ЄС. З іншого – соціальна та політична культура країн регіону не виробила власних механізмів сприяння міжнародному співробітництву – практично відсутнє юридичне оформлення досягнених домовленостей, механізм моніторингу і под. [6, с. 197–199]. З погляду інституційних механізмів забезпечення своєї діяльності, АСЕАН запозичила багато елементів «західних» регіональних організацій; натомість характер діяльності АСЕАН продовжує ґрунтуватися на історично сформованих соціокультурних нормах. Це і призводить до роздвоєння інституційної структури та практичної діяльності. І саме внаслідок подібного дуалізму АСЕАН нерідко звинувачують у неефективності.

Окремі дослідники (С. Ітон, Р. Стаббс) намагалися відповісти на запитання, чому серед політологів немає консенсусу про те, чи є АСЕАН ефективною організацією. На їхню думку, різноманітність поглядів на АСЕАН пояснюється тим, що неореалісти та конструктивісти по-різному трактують поняття «сили» і, як наслідок, по-різному оцінюють події, котрі відбуваються у регіоні. Якщо діяльність АСЕАН розглядати через призму теорії неореалізму та її розуміння влади у вигляді панування і здатності до примусу, то АСЕАН, безумовно, не виглядає впливовою організацією. Якщо ж оцінювати АСЕАН з погляду конструктивізму, котрий акцентує на здатності генерувати і поширювати певні норми поведінки, які регулюють політику членів угруповання, тоді цю організацію можна вважати значущою інституцією [5].

Зауважимо: для аналізу різних етапів існування тієї чи іншої організації оптимально керуватися різними методологічними установками, що найточніше відображають конкретний часовий період. У цьому випадку регіональні процеси варто розглядати поетапно, оскільки, залежно від стадії розвитку організацій, змінюється і методологія, яка дає змогу об'єктивно оцінити ту чи іншу стадію функціонування регіонального об'єднання. Період становлення ж АСЕАН найкраще пояснює реалізм і неореалізм, а подальшу еволюцію організації оптимально розглядати з погляду конструктивізму.

Великою залишається ймовірність, що надалі більшість дослідників аналізуватимуть АСЕАН або з погляду неореалізму, або конструктивізму. Отже, залежно від обраної методології, вчені звертатимуть увагу на різні аспекти діяльності цієї організації та по-різному оцінюватимуть ефективність АСЕАН. Під час аналізу міжнародних відносин у кожному регіоні важливо пам'ятати про відносність усіх наявних парадигм. Теоретичний плюралізм, що можна спостерігати у дослідженнях регіону – і стосовно вивчення питань безпеки, і економічних аспектів регіональної інтеграції в Південно-Східній Азії, – це найпродуктивніший науковий підхід, який сприяє постійному обміну думками та повнішому розумінню регіональних процесів.

Список використаної літератури

1. Acharya A. Theorizing Southeast Asian Relations: Emerging Debates / A. Acharya, R. Stubbs. – London: Routledge, 2009. – P. 125–134.
2. Acharya A. ASEAN and the Asia-Pacific Security / A. Acharya. – London: Routledge, 2009. – P. 192–241.
3. Busse N. Constructivism and Southeast Asian Security / N. Busse // The Pacific Review. – 1999. – Vol. 12, № 1. – P. 39–60.
4. Galston W. Realism in Political Theory / W. Galston // European Journal of Political Theory. – October 2010. – Vol. 9. – P. 385–411.
5. Goldschagg P. Does ASEAN Matter? Reconciling Realist and Constructivist Approaches to Regional Security in Southeast Asia [Electronic resource] / P. Goldschagg. – Munich: GRIN Verlag, 2007. – Access mode: <http://www.grin.com/en/e-book/73838/does-asean-matter-reconciling-realist-and-constructivist-approaches-to>
6. Jetschke A. Decoupling Rhetoric and Practice: the Cultural Limits of ASEAN Cooperation / A. Jetschke, J. Ruland // The Pacific Review. – 2009. – Vol. 22, № 2. – P. 179–203.
7. Kai He. Does ASEAN Matter? International Relations Theories, Institutional Realism, and ASEAN / He Kai // Asian Security. – 2006. – Vol. 2, № 3. – P. 189–214.
8. Kai He. Institutionalizing Security: Institutional Realism and Multilateral Institutions in Southeast Asia / He Kai. – Tempe, AZ: Arizona State University, 2007. – 534 p.
9. Narine S. Human Rights Norms and the Evolution of ASEAN: Moving without Moving in a Changing Regional Environment / S. Narine // Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs. – 2012. – Vol. 34, № 3. – P. 365–388.
10. Narine S. The English School and ASEAN / S. Narine // The Pacific Review. – 2006. – Vol. 9, № 2. – P. 199–218.
11. Parekh V. Assessing the ASEAN Community Project: Constructivism and the Problem of Inflexible Norms [Electronic resource] / V. Parekh // E-International Relations. – 2014, January 8. – Access mode: <http://www.e-ir.info/2014/01/08/the-asean-community-project-through-constructivism/>
12. Ravenhill J. Economics and security in the Asia-Pacific region / J. Ravenhill // The Pacific Review. – 2013. – Vol. 26, № 1. – P. 1–15.
13. Ruland J. ASEAN and the Asian Crisis: Theoretical Implications and Practical Consequences for Southeast Asian Regionalism / J. Ruland // The Pacific Review. – 2000. – Vol. 13, № 3. – P. 421–451.
14. Simon S. Realism and Neoliberalism: International Relations Theory and Southeast Asian Security / S. Simon // The Pacific Review. – 1995. – Vol. 8, № 1. – P. 5–24.
15. Simon S. Southeast Asian Security and Its Influential «Others» / S. Simon // The Indonesian Quarterly. – 2008. – Vol. 36, № 3/4. – P. 369–86.
16. Thorsen D. & Lie A. What is Neoliberalism? [Electronic resource] / D. Thorsen. – Oslo: University of Oslo, Department of Political Science, 2006. – Access mode: <http://folk.uio.no/daget/neoliberalism.pdf>

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

**THEORETICAL ASPECTS OF REGIONAL RELATIONS
IN SOUTHEAST ASIA (2005–2015)**

Mykhaylo Komarnytskyy

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of International Relations and Diplomacy
Universytetska Str. 1 , 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: mikekomar@gmail.com*

This article is focused on the main theoretical approaches to the study of regional relations in Southeast Asia in the theoretical understanding of international and local researchers, analysts and experts of the first decade of the XXI century. The role of research based on theories of realism, neo-liberalism, constructivism and institutional realism, and their impact on a deeper understanding of regional order in Southeast Asia are analyzed in the article. A sufficient part of the article features the transition from traditionally well-established methods of realism and constructivism to theoretical pluralism, which is one of the most productive trends that contribute to the objective analysis of international relations in the region.

Key words: Southeast Asia, ASEAN, security, theoretical pluralism, constructivism, realism, institutional realism, neoliberalism, theory of international relations.